

“TÜRK DİLİ” ÇALIŞMALARINDA DİZİN MESELESİ ÜZERİNE**Funda KARA*****Öz**

Bir eserdeki kavramların ortaya çıkarılması, bu kavramların çalışılan eser içinde kolay ve hızlı bulunabilmesi amacıyla hazırlanan dizinler, bu özellikleriyle bilimsel çalışmalarda bir çeşit anahtar işlevi görmektedir. Çeşitli bilim dallarındaki örneklerine bakıldığında dizinlerin sahanın önceliklerine bağlı olarak araştırmacının/yazarın tercihlerini yansıttığı gözlenmektedir. *Özel adlar, ekler, genel kelimeler* gibi farklı ifadelerle anılan dizin çeşitlerinin ortaya çıkmasının sebebi de budur. Türk dili çalışmalarında kullanılan *işlevsel dizin-sözlük* de bunlardan biridir. Ancak bu çalışmaların geneline bakıldığında, işlevsel dizin-sözlüğün düzenlenmesi ile ilgili olarak yer alması gereken madde başları, alt başlıklar, bunlara bağlı tanıtıcı bilgiler gibi hususlarda tam bir uyumun olmadığı dikkati çekmektedir. Mevcut durum, Türk dili çalışmalarındaki dizin meselesine, araştırmacılar arasında bir uzlaşma zemini olabilecek yeni bir çerçeve çizmek gerekliliğini ortaya koymaktadır. İşlevsel dizin-sözlüğün içeriği ve düzenlenişine dair birtakım kural ve tavsiyelerin gündeme getirildiği aşağıdaki çalışma da bu ortak zemini bulmaya yöneliktir.

Anahtar Sözcükler: Dizin, işlevsel-dizin sözlük, Türk dili.

ON THE ISSUE OF INDEX IN “TURKISH LANGUAGE” STUDIES**Abstract**

The indexes, which are prepared for revealing the terms in a literary work and finding out those terms with ease in that studied work, play a key role in the scientific studies with their afore-mentioned qualities. Considering the examples in various academic disciplines, it has been observed that the indexes reflect the choices of the researcher/writer based on the priorities of the field. The reason of the emergence of index types which are associated with proper nouns, affixes, general words is the situation expressed in the previous sentence. Functional index-dictionary used in Turkish language studies is one of them. However, considering those studies in general, it is seen that there is no significant coherence among the entries, sub-headings, related introductory information which are supposed to be in relation with the organization of the functional index-dictionary. In order to form a reconciliation platform among the researchers, the current situation expresses the necessity of creating a new frame for the issue of index in Turkish language studies. The following study, which brings forward a number of rules and suggestions with reference to the contents and organization of the functional index-dictionary, aims at finding that common ground.

Keywords: Index, functional index dictionary, Turkish language.

---

* Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, drfundakara@yahoo.com.

Dizin (*Fr. index*); eserdeki kavramların ortaya çıkarılması, bu kavramların çalışılan eser içinde kolay ve hızlı bulunabilmesi amacıyla alfabetik olarak hazırlanan düzenli bir listedir. Özellikle akademik çalışmaların bir bölümünü oluşturan dizinler; hazırlanış amaçları doğrultusunda konularına, içeriklerine, sıralanışlarına vs. göre şu şekilde tasnif edilebilir: *Özel adlar dizini* (kişi adları, eser adları, yer adları vb.), *konu dizini*, *seçme dizin*, *genel kelimeler dizini*, *sayfa numarasız dizin*, *sıklık dizini*, *ekler dizini*, *iki/çok dilli dizinler*, *işlevsel dizin-sözlük* vs¹.

Özel adlar dizininde, metin içinde yer alan kişi ve/veya yer, devlet, kabile, kavim adları vs., geçtiği sayfaların numaralarıyla birlikte abc... sırasına göre dizilir (ör. Gökyay, 2000, s. DCXIII-DCLII; Ata, 1997, s. 761-820; Önlere, 1999, s. 347; Erdem, 2007, s. 279-285). Amaç; eserde hangi özel adların bulunduğunu belirtmek ve bunların kolay bulunmasını sağlamaktır. Sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında bu tür dizin örneklerini sıklıkla görmek mümkündür. Eserin niteliğine bağlı olarak sadece kişi adlarının (ör.² Karabulut, 2013, s. 364-368³, Karavelioğlu, 2015, s. 1189-1200) ve/veya yer adlarının bulunduğu dizinler de mevcuttur (ör. Eraslan, 2015, s. 639-660; 661-668⁴).

Özel adların arasına, yazar tarafından seçilen bazı terim ve ifadelerin yerleştirildiği dizinler de *seçme dizin* diye adlandırılabilir. Bu tür dizinlerde kelimelerin anlamları yazılmaz ancak dizinde geçen bazı kelimelerin anlamları, eserin “Sözlük” kısmında bulunabilir (ör. Atnur, 2011, s. 329-339⁵). Yazarın tercihi ve ilgili sahanın öncelikleri, dizinin düzenleniş

¹ Dizin kelimesinin kavram alanı sadece dil ve edebiyat çalışmaları ile sınırlı değildir. Farklı alanlarda, farklı ihtiyaçları karşılamak amacıyla hazırlanan alfabetik listeler de dizin içine dâhil edilebilir. Sözcükleri, *tanıtma ve kullanma kılavuzları*ndaki fihristler de aslında, kullanıcıların kılavuzda yer alan bütün bilgilere kolayca ulaşmalarını sağlayan bir konu dizini niteliğindedir (Örnek için bk. Hyundai Kullanım Kılavuzları <http://www.hyundai.com/wcm/idc/groups/sgvehiclecontent/@tr/documents/sitecontent/mdaw/mdg1/~edis/p/i10-kullanici.pdf> (16 Kasım 2015)).

Bunların dışında, köktaş sözcükleri (ör. Taş, 2009, s. 243-273) veya gramer terimlerini (ör. Toparlı vd., 1999, s. 135-137) bir araya toplayan, eserdeki fotoğrafların hangi şahıslara ait olduğunu sayfa numaralarıyla birlikte gösteren (ör. Kılıç, 2010, s. 1739), isim ve fiillerin son seslerine göre birlikte veya ayrı ayrı dizildiği (ör. Kaya, 1994, s. 886-911; Efendioğlu, 2013, s. 908-929) veya *çıkmalardaki açıklamaların* (eserde ele alınan çeşitli konuların dipnotlardaki açıklamaları), *vezinlerin*, *vezinlerin geçiş sıklıklarının*, *alıntuların geçiş sıklıklarının* (ör. Kaçalın, 2011, s. 1089-1110) belirtildiği vb. dizinler de mevcuttur.

² ör.: Örnek.

³ Bu dizinde kelimeler soyadlarına göre değil, ilk adlara göre sıralanmıştır.

⁴ Söz konusu çalışmada dizinler; önce “şahıs adları”, daha sonra “yer adları” diye ayrı başlıklar hâlinde hazırlanmıştır.

⁵ Mesela, bu çalışmanın *Sözlük* kısmında “mutrib” kelimesinin anlamı yer alırken kelimenin geçtiği sayfa numaraları *Dizin* bölümünde gösterilmiştir (bk. 2011, s. 321; 335)

biçimini de etkiler. Mesela, vurgulanmak istenen kelimeler eğik yazılarak gösterebilir (ör. Tekin, 1999, s. 323-328; Onay, 1992, s. 455-500⁶; Freyer, 2014, s. 88-90⁷) ya da madde başı olabilecek bazı kelimeler, alfabe sırası dikkate alınmaksızın, kendisi ile ilgili maddelerin altına yerleştirilebilir (ör. Çoruhlu, 2013, s. 262-271).

*Konu dizini*⁸, eserde işlenen konu başlıklarının ve konulara dair terimlerin, ifadelerin ilk harflerine göre sıralandığı, sayfa numaralarının veya içindekilerdeki başlık numaralarının gösterildiği bir dizindir. Çok tercih edilen bir dizin çeşidi değildir. Bazı konu dizinlerinde kavramların yabancı dildeki karşılıklarına da yer verilir (ör. Banguoğlu, 1974, s. 587-615).

*Genel kelimeler dizini*⁹ ise herhangi bir tercih olmaksızın, metin veya eserdeki *bütün* kelimelerin yer aldığı dizindir (ör. Taş, 2009, s. 229-242; Li, 1999, s. 343-415).

Dizinlerde esas olan sayfa numaralarını göstermektir ancak çalışmanın türüne bağlı olarak sayfa numaralarının yerini; konu başlığının, konu başlık numarasının ya da madde başlarının aldığı da görülür¹⁰. *Sayfa numarasız* diye nitelendirilebilecek bu dizinler, genellikle sözlük türündeki eserlerde mevcuttur¹¹. Söz konusu çalışmaların bazılarında, eserdeki orijinal sıralanış gösterilirken sözlük içinde abc... sırasına göre dizilen maddeler, dizinde Arap alfabesine (elif ba...) göre düzenlenebilir (ör. Hayber, 2015, s. 833-1210¹²). Madde başı kelimelerin Arap alfabesine göre düzenlenip Arap harfleriyle yazıldığı sözlüklerin dizinlerinde de sayfa numarası bulunmayabilir; dizinde Latin harfleriyle ve abc... sırasına göre dizilen kelimeleri sözlük içinde ararken kelimelerin Arap harfli karşılıklarına bakmak gerekecektir (ör. İnce, 205, s. 527-738).

Bilgisayar programları sayesinde yaygınlık kazanmaya başlayan *sıklık dizinleri*, çalışılan metinde hangi kelimenin kaç kez geçtiğini yani geçiş sıklığını belirtirler (ör. Kaya, 1994, s. 870-885; Efendioğlu, 2013, s. 863-907)

⁶ Bu dizinlerde eser adları *eğik*, kişi adları ve diğer kavramlar düz yazılmıştır.

⁷ Hans Freyer’in hazırladığı seçme dizinde de genellikle kavram adları *eğik*, şahıs ve yer adları, dönemler, sınıflar vs. düz yazılmıştır.

⁸ Banguoğlu, “Adlamalar” (terimler) ifadesini, konu dizini anlamında kullanmıştır (1974, s. 587).

⁹ *Genel dizin* başlığı altında metindeki eser, şahıs, mekân ve yer adlarının birlikte verildiği dizinler de hazırlanmıştır (ör. Kılıç, 2010, s. 1705-1734). İşlevsel dizin-sözlük için de bu ifadenin kullanıldığı olmuştur (ör. Efendioğlu, 2013, s. 545).

¹⁰ Mesela sözlük türünde bir çalışmanın dizininde, özel isimlerin nerede geçtiğini bulmak için, sayfa numaralarına değil, sözlükteki madde başlarına gönderme yapılmıştır (ör. Manguel-Guadalupi, 2005, s. 895-922; Kültürel, 2008, s. 275-325).

¹¹ Konu dizini ve ekler dizininde de sayfa numaraları bulunmayabilir (ör. İşletme Ekleri Dizini; Eraslan, 1999, s. 619-620).

¹² Dizinde, kelimelerin Arap harfli karşılıklarına da yer verilmiştir.

Eklerden ve/veya çekim edatlarından oluşan biçim birimlerin, ya ilk ya da son seslerine göre alfabetik olarak sıralandığı dizinler de *ekler dizini* olarak adlandırılır. Ekler dizininde biçim birimlerin; işlevsel adlarına, hangi sayfada veya hangi konu başlığı altında bulunduğu dair bilgilere yer verilir. (ör. Kaya, 1994, s. 829-869¹³; Efendioğlu, 2013, s. 835-855¹⁴; Tepeli, 2002, s. 663-668; Kara, 2001, s. 1003-1007¹⁵) Burada, aynı seslerden meydana gelen biçim birimlerin farklı işlevlerle alt alta dizilecek olması, isme ve fiile ulanan eklerin birbiri ardınca bütün olarak görülmesi; dil çalışmaları ile ilgili yeni bakış açılarının oluşmasına, düşüncelerin değişmesine veya onaylanmasına da zemin hazırlamaktadır.

İki veya çok dilli dizinlerde ise, yabancı dillerde yazılmış kitaplarda rastlanan konu ile ilgili terim ve adların veya eserde geçen ifadelerin Türkçe karşılıklarını bulmak; bilimsel kelimelerin anlamlarını kavramak, böylece araştırmacılara yardımcı olmak amaçlanmıştır (ör. Gulcalı, 2013, s. 179-294¹⁶; Korkmaz, 1992, s. 181-212¹⁷; Karol, 1963, s. 293-426¹⁸). Birden çok dilin yer aldığı çalışmalarda, dizinler, yazıldığı dillere göre ayrı ayrı da hazırlanabilir (*bk.* Kara, 2011, s. 297-513¹⁹). Ayrıca bu tarz dizinlerde kelimelerin sayfa numaralarının belirtildiği de vakidir (ör. Kırbıyık, 2007, s. 171-198).

Bütün madde başlarının hangi dilden alındıklarını, türlerini, işlevlerini ve metindeki anlamlarını sayfa numaraları ile birlikte gösteren *işlevsel dizin-sözlük*, bu yazının da özünü oluşturmaktadır. Özellikle dil çalışmalarında sıklıkla başvuru olan bir dizin olması hasebiyle ayrı bir önemi haiz olan bu dizin türünün hazırlanmasında, araştırmacılar arasında ne yazık ki tam bir uyum söz konusu değildir. Mevcut durum, bazı kural ve tavsiyeler doğrultusunda, “Türk Dili” çalışmalarındaki dizin meselesine yeni bir çerçeve çizmek gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu noktadan hareketle aşağıdaki sorulara verilebilecek cevaplar, meselenin anlaşılmasına ve çözüme ulaştırılmasına katkı sağlayacaktır:

¹³ Bu eserde, 692 çekim ekinin dizini yapılmıştır.

¹⁴ Çekim (İşletim) Ekleri Dizini 814-857, Yapım Ekleri Dizini 858-862.

¹⁵ Tepeli ve Kara'nın dizinlerinde, biçim birimlerin anlatıldıkları konu başlıkları verilmiştir.

¹⁶ Uygurca-Türkçe-Çince-Çağdaş Uygurca Dizini 179-244; Çince-Uygurca Dizini 245-274; Çağdaş Uygurca-Eski Uygurca Dizini 275, s. 294.

¹⁷ Almanca Dizini 183-191, Fransızca Dizini 193-199, İngilizce Dizini 201-207, Osmanlıca Dizini 209-212.

¹⁸ Almanca-Türkçe İndeks 293-326, Fransızca-Türkçe İndeks 327-362, İngilizce-Türkçe İndeks 363-397, Latince ve Yunanca-Türkçe İndeks 399-426.

¹⁹ Bu çalışmada Çağatayca Dizini, dizin-sözlük şeklinde işlevsel olarak hazırlanmış (297-430), Çağatayca kelimelere verilen bütün Farsça karşılıklar da ayrı bir başlık (Farsça Dizini) altında varak ve satır numaralarıyla birlikte sıralanmıştır (431-513).

1. Dizinde neler yer almalıdır?

Çalışılan metindeki bütün kelimeler²⁰ dizine alınmalıdır ancak ekler, sözlük elemanı oluşturmadıkları için burada yer almamalı²¹; bunlar için başka bir dizin (ekler dizini/biçim birimi dizini) hazırlanmalıdır.

2. Dizinde hangi kavramlar madde başı olabilir?

Kök, köken ve gövde hâlindeki bütün kelimeler ile sözlük elemanı niteliğindeki birleşik isimler madde başı olarak ele alınabilir. Kelimelerin yapım eki alması, yeni anlamda başka bir kelimenin meydana gelmesi demektir; bu yüzden, türemiş kelimeler madde başı olur. İşletim (çekim) ekleri, kavramlar arasındaki ilişkiyi gösteren görevli elemanlar oldukları için, bu ekleri alan kelimeler madde başı özelliği taşımazlar; dolayısıyla ulandıkları kelimelerin altında gösterilirler. Bu konuda dikkat edilmesi gereken başka bir husus da yapım eki gibi görünen fakat çekim eki işlevinde olan eklerdir²². Sözelimi *evli*, *yüreksiz*, *gelinlik*²³ gibi kelimelerdeki ekler, yapım eki oldukları için eklendikleri kelimeleri bağımsız bir madde başına dönüştürebilir fakat *başlıklı*, *risâlesiz*, *gelinlik*²⁴ (*kızlar*) gibi ifadelerde /+II/ varlık, /+sIz/ yokluk, /+IIk/ eki de nitelme hâli işleviyle kullanılan çekim ekleri oldukları için, eklendikleri kelimeleri madde başı yapamazlar.

/-mA-/ olumsuzluk eki de yapım eki değildir; “yapmama, kılmama, olmama” anlamlarında fiil tabanları meydana getiren bu ek de çekim eki olarak düşünülmesi ve buna göre fiilin altına yerleştirilmelidir.

Birleşik fiiller ve deyimler ise ilgili oldukları kelimelerin, özellikle fiillerin alt başlığında gösterilirler.

Arapça veya Farsça ön ek almış kelimeler, tek bir kavram işareti olarak algılandığı için madde başı olabilirler: **bî-ser:** (*Far.*) başsız (Özmen, 2001, s. 533), **nâ-murâd:** (*Far.+Ar.*)

²⁰ Edatlar da dizinde gösterilebilir. Çekim edatları ayrıca ekler dizinine alınmalıdır. Mesela *toğuz yaşdın beri* ifadesinde üç kelime de madde başı olarak yazılmalıdır; aralarındaki ilişki geçici, söz dizimsel olduğu için ayrı madde başı yapılmamalıdır:

toğuz: (<i>sf.</i>) dokuz	yaş: (<i>is.</i>) yaş	beri: (<i>e.</i>)
<i>t.+ø 703</i>	<i>y.+dın 703</i>	<i>b.+ø 703</i>

/+dIn beri/ ekler dizinine yerleştirilmelidir.

²¹ Bazı Türk dili çalışmalarında eklerin de dizine dâhil edildiği görülmektedir. (ör. Arat, 2006, s. I-LXXXI; Ercilasun-Akkoyunlu, 2014, s. 537-995)

²² Bu konuyla ilgili olarak bk. Kara, 2009, s. 565-576.

²³ gelin kıyafeti

²⁴ gelin çağına gelmiş

muradına erememiş (Gözütok, 2008:156); **el-ḥaḫ**: (Ar.; *zf.* <el-ḥaḫk) hakikaten, doğrusu, şüphesiz (Efendioğlu, 2013, s. 609).

2.1. İsimlerin hâl ekleri almış biçimleri madde başı olabilir mi?

Madde başı olabilecek kelimeler herhangi bir çekim eki almadan yazılmalıdır; zira hâl kategorisine dâhil edilen kelimeler, sözlük elemanı niteliğini kaybederler. Bazı dizinlerde madde başı olarak değerlendirilse dahi (ör. Tepeli, 2002, s. 3-659²⁵) söz dizimini ilgilendirdiği için, bu yapıların ilgili maddenin altında gösterilmesi daha uygundur. Böylece kelimelerin, metinde, hangi biçim birimleri ile ilişki kurduğu da bir bütün hâlinde görülecektir.

Burada başka bir mesele ortaya çıkmaktadır: Çekim eki almasına rağmen ses olayı itibarıyla değişikliğe uğrayan kelimeler madde başı olarak alınmalı mı? Söz konusu duruma en iyi örnek *bana* ve *sana* kelimeleridir. Konuşan kişi yani *ben* birinci teklik şahıs ile muhatap kişi yani *sen* ikinci teklik şahıs zamirinin yönelme hâli /+A/ eki almış biçimleri olan *baña* ve *saña*, bazı dizinlerde ayrı madde başı olarak görülmüş, *ben* ve *sen* zamirlerinin altında gösterilmemiştir (ör. Yücel, 1995, s. 417, 419; 395, 397,399²⁶; Berbercan, 2013, s. 396, 400). Bazı dizinlerde de ayrı madde başı olarak alınan bu kelimelerin anlamları yazılmış ancak geçtiği yerler belirtilmeyerek okuyucu *ben/sen* zamirlerine gönderilmiştir (ör. Efendioğlu, 2013, s. 563, 758; Çatıkkaş 2015, s. 404; Özmen, 2001, s. 900, 910). Bahsi geçen kelimeler, ilgili zamirlerin altına en son alt başlık olarak yerleştirilmiş, geçtiği yerler de burada belirtilmiştir (ör. Efendioğlu, 2013, s. 566, 761-762; Çatıkkaş 2015, s. 281, 404-405). İfade edilen bu tercihlerden ikincisi daha tutarlı görülmektedir ancak bu gösterim biçiminde de abc... sırası göz ardı edilmiş, ‘e’ harfinden sonra ‘a’ getirilmiştir. Bahsi geçen kelimelerin madde başı olarak alınmadığı, yalnız hâldeki zamirlerin altında gösterildiği dizinler de bulunmaktadır, bunlarda da alfabetik sıraya uyulmadığı görülmektedir (ör. Gözütok, 2008, s. 165).

Dizinde hem madde başlarında hem de alt maddelerde abc... sırasına uyulması gerektiği unutulmamalıdır, bu yüzden değişikliğe uğrayan kelimeler madde başı olarak yazılmalı, zamirlerin /+A/ eki almış biçimleri oldukları formüleştirelerek ilgili zamire gönderilmeli, burada başka bir bilgi sunulmamalıdır:

²⁵ Mesela *sen* zamirinin çekim eki almış biçimleri (*senüñ, saña, seni, sende, senden...*) madde başı olarak art arda yazılmış, bu çekimlerin üzerine gelen ekler alt maddede gösterilmiştir (bk. Tepeli, 2002, s. 530-531).

²⁶ *san{ga}* ve *man{ga}* kelimeleri madde başıdır, *sin* (*sen*) ve *men, min* (*ben*) zamirlerinin altında bu kelimelere yer verilmemiştir.

baña (< ben+e) → ben

saña (< sen+e) → sen

Böylece kelimeler, madde başı niteliği kazandırılmadan sıralamaya dâhil edilmiş olacaktır.

İlgili oldukları zamirlere gönderilen kelimeler, bu zamirlerin altına ses değişikliğine uğramamış görüntüleriyle yerleştirilmeli ancak metindeki kullanılış şekli hemen yanında gösterilmelidir. Bu sayede *ben* ve *sen* zamirlerinin hangi işletim ekleriyle kullanıldıkları eksiksiz bir şekilde alt alta gösterilmiş olacaktır²⁷:

ben: (*zm*) ben, 1. teklik
şahıs zamiri
b.+ø
b.+cileyin
b.+de
b.+den
b.+e > baña
b.+i
b.+üm
b.+ümle

Kelimelerin metinde geçtikleri yerler de burada belirtilmelidir.

2.2. Tamlama ve gruplar madde başı olabilir mi?

Metinde yer alan tamlama ve gruplar, kalıcı kavram işareti meydana getirmiş, sözlük elemanı niteliği kazanmışsa dizinde madde başı olabilirler. Eser, yer ve şahıs adları bu tür kelimelerdendir. Mesela *Ak Sakallı* (Ölmez 1996, s. 319), sıfat tamlaması yapısıyla kurulmuş bir özel isimdir ve madde başı alınmalıdır²⁸. Ancak kelimeler arasındaki ilişki geçici ise tamlama veya gruplar madde başı olarak değerlendirilmez. Mesela *orta barmağ (orta parmak)* (Turan, 2001, s. 157) sıfat tamlaması alt madde olarak nitelendirilmelidir.

Aynı şey isim tamlamaları için de geçerlidir. Sözelimi, *enbiyânuñ mihteri* (*bk. Efendioğlu, 2013, s. 191*) gibi bir tamlama madde başı olamaz. Bu durumda kelimeleri, aldığı

²⁷ İşaret zamirleri için de aşağıdaki gibi bir gösterim şekli benimsenebilir:

bu
b.+ña
b.+nca
b.+nda
b.+nı
b.+nlar
b.+nun

²⁸ Özel isim olmasa da *oğul* (*evlatlık olarak alınmış çocuk, evlatlık*) (Turan, 2001, s. 156) gibi bir sıfat tamlaması da yeni bir anlam kazandığı için madde başı alınabilir.

eklerle birlikte ayrı ayrı göstermek daha uygun olacaktır²⁹. Benzer şekilde *kız kardeş* (kız kardeş), *kız oğlan* (kız çocuğu) (bk. Küçük, 2014, s. 567³⁰), *kız kardeş oğlu* (Turan, 2001, s. 149) gibi tamlamalar da alt madde başı hükmündedir; dolayısıyla bunlar; *kız*, *kardeş*, *oğlan* ve *oğul* madde başlarının altında ayrı ayrı yer almalıdır.

Tamlama şeklindeki alt maddelerde asıl öge *tamlanan* olduğu için, anlamın da bu ögeye yüklenmesi gerekir.

2.3. Ses değişikliğine uğrayan aynı anlamdaki kelimeler ayrı madde başı olarak mı alınmalı?

Bu konuda da farklı yaklaşımlar görülmektedir; kimileri, aynı anlamı taşıyan kelimelerden ses değişikliklerine uğrayanları ayrı madde başı alırken (ör. Karasoy, 1998, s. 645, 646³¹) kimileri de bu değişiklikleri bir madde üzerinde göstermektedir: **ķuru/ı-** kurumak, **ķuru/ıt-** kurutmak (Ata, 1997, s. 402), **ķav/wuştur-** kavuşturmak (Ata, 1997, s. 307), **yoruğ/ķ** yorum, tabir (Ata, 1997, s. 745, **yöri/üt-** yürütmek, geçerli kılmak, hareket ettirmek (Ata, 1997, s. 747) vs.

Ses değişikliğine uğrayan kelimeler, dönemin ağız özelliklerinin tespiti açısından büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden aynı anlamı taşıyan ancak farklı imla ile yazılan kelimeler ayrı madde başı olarak alınır, geçtiği yerler ayrı ayrı gösterilir ve diğer imla ile yazılanlara gönderimde bulunulur.

Böyle kelimelerde anlam, her ikisinde veya yaygın / kabul edilen madde başında yazılır³². Okuyucunun, gönderme yoluyla bütün madde başlarından haberdar olması sağlanmalıdır³³.

²⁹

enbiyâ

e.+nuñ 36,702 (Efendioğlu, 2013, s. 610)

mihter

m+i 36, 849 (Efendioğlu, 2013, s. 706)

³⁰ İlgili tamlamalar, adı geçen çalışmada madde başı olarak yazılmıştır.

³¹ “Toprak” kelimesi, hem *tofraķ* hem de *topraķ* yazımıyla iki ayrı madde başı olarak alınmıştır.

³² İmlası değişmiş kelimelerin anlamı da yaygın kullanılan/kabul edilen madde başında verilmelidir.

³³ *krş.* (Doğuer, 2013, s. 125-238; Toparlı-Argunşah, 2008, s. 197-275), bk. (Eminoğlu, 2011, s.153-318) kısaltmaları ile sağa dönük ok işareti → (Argunşah; Güner, 2015, s. 413-616 (CCI); 619-901 (CC2); Ölmez, 2000, s. 5-96) ve aşağı ↓, yukarı ↑, sağ yön ⇨ ve çift yönlü ⇩ oklar (Daşdemir, 2008, s. 393-536), maddelerin hangi kelimelerle ilgili olduğunu göstermek için kullanılan işaretlerden bazılarıdır. Ancak alfabe bilen bir okuyucuyu tek bir işaretle (→) istenilen yere göndermek mümkündür.

2.4. Kelimelerin yeri nasıl gösterilir?

Kelimelerin yeri, sayfa veya beyit / satır numaralarıyla bulunur. Bunlar, sözlük-dizinlerin vazgeçilmez unsurlarındandır; kelimenin okunuşu, anlamı, işlevi ve yapısına dair bilgilerin adresleridir. Dizinlerde, gerekli görüldüğü takdirde nüshaların simgesiyle birlikte, mensursa varak / sayfa ve satır numarası (T14^a/5 gibi)³⁴; manzumsa şiir ve beytin numarası (456/7 gibi) veya sadece beytin numarası (3251 gibi) yazılır³⁵. Dizindeki kelimeler sayfa kenarında (derkenar) ise *drk.*, dipnotta ise *dn.* kısaltması kullanılabilir.

2.5. Madde başlarındaki özel isimler büyük harfle mi yazılmalı?

Araştırmacılar, bu konuyla ilgili olarak farklı tutumlar sergilemektedir. Kimileri Latin alfabesi dışındaki alfabelerde (Köktürk alfabesi, Arap alfabesi gibi) büyük küçük harf olmadığı, dolayısıyla metinde ve dizinde böyle bir ayırımın yapılamayacağı gerekçesiyle özel isimlerde büyük harf kullanmazlar (ör. Mert, 2009, s. 269-285; Karaağaç, 1997, s. 339-729). Diğer grup ise metne daha kolay nüfuz etmek, okuyucuyu kendi yorumları doğrultusunda yönlendirmek için, bütün özel isimlerde ilk harfleri büyük yazmaktadır (ör. Yücel, 1995, s. 29-446; Çatıkkaş, 2015, s. 267-451; Taş, 2015, s. 225-319).

Büyük harf kullanımını esere müdahale olarak algılamak bir tartışma konusudur. Ancak şurası unutulmamalıdır ki Köktürk veya Arap harfli metinlerin neşrinde, eseri hazırlayan kişi, her durumda metne müdahale eder: gösterilmeyen veya eksik harfleri tamamlar, okuması tereddütlü olan kelimeleri bağlama göre yorumlar vs. Yazarın buradaki amacı, eserin anlaşılmasını kolaylaştırmaktır. Aynı veya benzer amaçlara matuf olduğuna göre, özel isimlerin büyük harfle yazılmasında da herhangi bir sakınca olmasa gerek.

2.6. Arapça ve Farsça tamlamaların dizindeki yeri neresidir?

Cümle seviyesinde olmayan Arapça ve Farsça tamlamalar dizine dâhil edilmelidir ancak ayet, hadis gibi cümle niteliğindeki ifadeler, ayrı bir başlık altında³⁶ değerlendirilmelidir.

Dilimize Arapça ve Farsçadan geçen tamlamalarda Türkçeden farklı olarak ilk öge tamlanandır; bu yüzden anlamın birinci kelimenin alt başlığında verilmesi daha uygundur. Bu tamlamaların da madde başı olarak değerlendirilmemesi, aralarındaki ilişkinin geçiciliğinden

³⁴ ör. Atalay, B., 1970, s. 417-445.

³⁵ Romen rakamıyla verilen sayfa numaraları kullanışlı değildir (ör. Hamilton, 1998, s. 129-239).

³⁶ *Arapça ve Farsça İbareler Dizini* (Erdem 2007, s. 289-290), *Metinde Geçen Arapça İbare ve Ayetler* (Karasoy, 2004, s. 249-256) gibi.

kaynaklanmaktadır: *âb-ı hayat* (hayat suyu), *bâkî vü pâyende* (baki ve daimî), *baħr-ı bî-pâyân* (hudutsuz deniz), *eşrefü 'l-eşref* (şerefliilerin en şerefliisi) vs.

lām: (Ar.; is.) 1. lam (ل) harfi

1.+ø 142, 201

2. Ebced hesabında otuz (30)

sayısının karşılığı

1. u dāl 430³⁷

temmet: (Ar.; c.³⁸) “Bitti”, “tamam oldu.” anlamında kitabın sonuna konulan bir sözdür.

t.'l-müdde³⁸: Konu tamamlandı.
617, 668, 748³⁹

zor: (Far.; sf.) zor

z.+ø 31^b/3

zor-ı bāzū: (Far.) bilek gücü

z.+da 31^b/10

z.+dan 33^a/10

z.+ıla 31^b/3

z.+nuñ 52^b/2

z.+ya 34^b/10

z.+da 41^b/9⁴⁰

3. Dizin nasıl düzenlenmelidir?

Dizinler genellikle iki sütun hâlinde hazırlanır. Alt maddelerin yan yana gösterilmesi, kelimelerin ve biçim birimlerin takibini güçleştireceği için (ör. Yıldırım, 2010, s. 219-317; Ölmez, 1996, s. 317-486⁴¹), madde başları ve alt maddeler, alfabetik olarak alt alta dizilmelidir. Maddeler tek satır aralığıyla yazılır⁴². Yazı büyüklüğü eserle ilişkili olarak 8-10 punto arasında değişebilir ancak kelimelerin daha kolay bulunabilmesi için 10 punto tercih edilebilir.

Madde başı kelimeler, genel eğilim sonucu (özel isimler hariç) küçük harflerle ve **koyu** yazı tipiyle yazılır; böylece gözü fazla yormadan alt maddelerden daha belirgin hâle getirilmiş olur. Madde başlarının tamamının büyük (ör. Ata, 2004, s. 197-801) veya tamamının küçük (ör. Karamanlıoğlu, 1989, s. 195-404; Karaağaç, 1997, s. 339-729) harflerle yazıldığı dizinler yaygınlık kazanmamıştır⁴³.

³⁷ Kaynak metinde örnek olarak gösterilen kelimenin dört anlamı verilmiştir. (bk. Daşdemir, 2008, s. 470-471)

³⁸ c.: Cümle

³⁹ Tamlama, adı geçen çalışmada madde başı olarak yazılmıştır (bk. Daşdemir, 2008, s. 518). “Temmet” kelimesi de tarafımızdan eklenmiştir.

⁴⁰ Örnek olarak gösterilen kelimeler, kaynak alınan metinde farklı düzenlenmiştir. bk. Aydın, 2007, s. 196.

⁴¹ Burada işlevsel sözlük-dizin için yalnız “Sözlük” terimi kullanılmıştır. Başka bir çalışmada da aynı durumla karşılaşmıştır. bk. Özkan, 1993, s. 243-479.

⁴² Sayfa numaralarının gösterildiği en sonki satır 1,15 aralığıyla yazılırsa alt maddeler ile örnekler daha düzenli yerleştirilebilir.

⁴³ Madde başında yer alması gereken bir kelime, rakam ve yazı karışık yazılmışsa (3üncü gibi) bu kelime, rakamın okunuşundaki gibi dizine yerleştirilir ancak metindeki şekline de göndermede bulunulur:

üçün

üçüncü (3üncü)

Alfabetik sırayı kolay takip edebilmek için konan başlık niteliğindeki harfler de büyük ve **koyu** yazılır. Bazı dizinlerde bu harf ilk kelimenin içinde gösterilir: *Âb: su* gibi. (ör. Gözütok, 2008, s. 121-179). Araştırmacıların geneli, bu harfi ayrı yazmaktan yanadır. Dizindeki madde başlarının gösteriminde tam bir uyumun sağlanması için bu ikinci tutumun daha isabetli olduğu söylenebilir. Başlık harfinin hemen yanına temsil ettiği sesler de yazılmalıdır⁴⁴:

A (a, ā, °a, °ā)

āb: (*Far.; is.*) su

aç-: aç-

°adl: (*Ar.; is.*) adalet

°ālem: (*Ar.; is.*) ālem, kâinat

ana: (*is.*) ana, anne

...

Hazırlanan dizin, sözlük özelliği taşıyacaksa, kelimenin hemen yanına künye bilgileri⁴⁵ ve anlamı yazılmalıdır. Alt maddeler, madde başına göre içe doğru girintilidir. Bunların altına girebilecek kullanımlar da alt maddelerden biraz daha sağa yanaşıktır⁴⁶.

Künye bilgilerinden sonra kelimelerin anlamları yazılır. Anlamların özel isim olduğu veya bir cümleyle ifade edildiği durumlarda, büyük harfle başlanılır. Cümle dışındaki ifadelerden sonra nokta konulmaz.

Anlamı; ilgili madde başının farklı biçimlerine veya diğer madde başlarına yapılan göndermeler (→) takip eder. Sonrasında madde başlarının kullanılış şekilleri ile bunların ve alt başlıkların metindeki yerleri belirtilir.

Bazı dizinlerde kelimenin geçtiği yere işaret eden rakamlar, anlamın hemen yanında gösterilir (ör. Turan, 2001, s. 113-177⁴⁷; Arat, 2006, s. 1218⁴⁸). Bu rakamlar, kelimenin ek

⁴⁴ Bu yazıda bk. 3.1. *Kelimelerin sıralanışında transkripsiyon işaretlerinin rolü var mıdır?*

⁴⁵ Sözlük-dizinlerin bazılarında menşe bilgisi verilmiş, fiiller dışında kelime çeşidi belirtilmemiştir (ör. Karaağaç, 1997, s. 339-729; Ata, 1998, s. 3-500; Karasoy, 1998, s. 339-694; Köktekin, 2013, s. 111-187).

⁴⁶ Örnek için bu yazıdaki 3.2. *Madde başlarındaki künye bilgilerinin içeriği nedir?* başlığı altında yazılan *tirik* ve *ol-* kelimelerine bakılabilir.

⁴⁷ **dost:** f. Dost, arkadaş, 6b-3, 9a-5 (Turan, 2001, s. 129) gibi.

⁴⁸ *işle-*: işlemek, görmek, meşgul olmak, çalışmak, yapmak, 161, 4557, 5196, 5253

işledi, 1952, 6346, 6422

işleme, 5217

işlemiş, 255

işlep, 5199

işler, 544, 1542, 2341...

işlese, 419, 428, 1924... (Arat, 2006, s. 1162)

ötüğ: dilek, rica, 791,2498, 2520...

almamış şekillerinin geçtiği yerleri ifade etmektedir. Böyle bir düzenleme, dizin mantığına uygun değildir zira dizini ilgilendiren hususlar, sözlük kavramı içine girebilecek bilgilerden, dolayısıyla anlamdan sonra yer almalıdır.

Madde başlarının düzenlenişinde son sırayı sıklık sayısı alır. Kelimelerin metindeki geçiş sıklığını ifade eden bu bilgi, köşeli parantez içinde eşittir = işaretiyle gösterilir: [=66] gibi.

issi: (*is.*) sahip, malik, efendi → is
 i.+ø 1597, 1598
 i.+i 971
 i.+ini 1164
 [=4]⁴⁹

3.1. Kelimelerin sıralanışında transkripsiyon işaretlerinin rolü var mıdır?

Dizinde yer alan kelimeler ile çalışılan metindeki imla uyuşmalıdır; dolayısıyla metin, transkripsiyon işaretleriyle yazılmışsa dizinde de aynı üslup benimsenmelidir.

Dizin, Türk alfabe sistemine uygun olarak hazırlanmalı, Arap alfabesinde farklı olan sesler, dizinde tek harfte birleştirilmelidir (z, ž ve z seslerinin Z harfinde birleşmesi gibi). Doğal olarak hemze ve ayın ile başlayan kelimelerde de bu işaretler dikkate alınmamalı, kendilerinden sonraki ilk sesli harfe göre sıralama yapılmalıdır (Kara, 2011, s. 298).

zabı: idaresi altına alma
zafer: zafer
zâg: karga
zâhir: açık, belli
zaım: yara
zerre: zerre, çok ufak parça
zülâl: saf, hafif, tatlı su

Yalnız yazılışları birbiriyle karışabilecek madde başlarında ayın ve hemze işareti bulunmayana öncelik tanınabilir⁵⁰:

âdem: insan, adam, kişi
‘adem: yokluk, hiçlik; ölüm

ötgi, 2541
ötügke, 4045
ötügüm, 5871

⁴⁹ Kelimenin örnek alınan eserdeki düzenlenişini biraz farklıdır (*bk.* Efendioğlu, 2013, s. 665)

⁵⁰ Türk alfabesinde bu seslerin bulunmaması ile bilgisayar programlarının bunları ötelemesi yukarıdaki tercihte etken olmuştur, bir kural değildir.

Uzun ünlülü kelimelerin sıralanmasında da Türkçe kelimeler ilk sırada yazılabilir:

har: yansıma isim
ḥar: sıcaklık, hararet
ḥâr: diken

3.2. Madde başlarındaki künye bilgilerinin içeriği nedir?

Madde başı olan kelimedenden hemen sonra⁵¹ iki nokta (:) işareti konur⁵², bu işaret kelimeyle ilgili açıklamaların yapılacağı anlamındadır. Sonrasında parantez içinde⁵³ eğik olarak yazılan künye bilgilerine geçilir. İlk bilgi, kelimenin hangi dile ait olduğudur⁵⁴. Eğik yazı tipiyle yazılan dil kısaltmalarında uyumu sağlamak maksadıyla Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınmalıdır⁵⁵. Bu kelimeleri oluşturan unsurların hangi dillerden geldiği sırasıyla yazılmalıdır: **âbâdlık:** (*Far. + T.*); **iflâslık:** (*Ar. + T.*); **menzil-gâh** (*Ar. + Far.*).

İhtiyaç hâlinde, kelimelerin, alındığı dildeki orijinal şekli de < işaretiyle gösterilebilir:

üm: (*Ar.; is. < ümm*) anne (Eraslan, 1999, s. 597)

ṭâyire: (*Ar.; is. < dâ'ire*) daire, belli sınır, ölçü, çerçeve (Börekçi, 2003, s. 228)

Menşe bilgisini kelimenin çeşidi (isim⁵⁶, sıfat, zamir, zarf; *fiil*⁵⁷, birleşik fiil, tasvir fiili vs.) takip eder: **ilme-dûzluḡ** (*T. + Far. + T.; is.*⁵⁸). Kelimenin işlevi, sözlüklere değil, metindeki

⁵¹ Bazı dizinlerde bu işaret madde başının menşeyini gösteren kısaltmadan sonra,

NİKÂḤ (*Ar.*): nikah. (Ata, 2004, s. 536);

bārān (F): yağmur (Eraslan, 1999, s. 407);

bahār (Far.): bahar (Köktekin, 2013, s. 116)

bazılarında da anlamdan sonra,

ṣāḥ < *Far. dal*, budak: ṣ-ı erḡuvān 123/2, ṣ+da 129/3 (Yıldırım, 2010, s. 299)

kullanılmıştır. Oysa künye bilgileri ve anlamlar kelimeyi açıklamaya yöneliktir; o yüzden bunlar, iki noktadan sonra yer almalıdır.

⁵² İki noktanın kullanılmadığı dizinler de mevcuttur (*ör. Karasoy, 1998, s. 339-694; Börekçi, 2003, s. 139-241; Gözütok, 2008, s. 121-179; Kaya, 2014, s. 173-210*).

⁵³ Menşe bilgisini küçüktür (<) veya sola bakan ok (←) işaretiyle gösterenler de vardır:

maşrık < *A. doğu, şark* (Ata, 1997, s. 419)

süzān < *Far. yakan, yakıcı: 10/2, 19/3, 191/1, ṣu°le-i s. 8/9*. (Yıldırım, 2010, s. 298)

ille (← *Ar. illa*) Mutlaka, özellikle 1435 (Dilçin, 1991, s. 614)

Allāh ki (← *Ar. Far.*) Şaşma ve hayranlık bildiren ünlem 830 (Dilçin, 1991, s. 585)

⁵⁴ Türkçe kelimeleri işaretlemeye gerek yoktur, bilgi kalabalığının önüne geçmek için Türkçe dışındaki dilleri göstermek yeterli olacaktır. (Bu arada, kesin olarak bilinmiyorsa özel isimlerin kökeni ile ilgili bilgilere yer verilmez.)

⁵⁵ Dizinlerde bu konuda da bir tutarsızlık tespit edilmiştir: Farsça için kullanılan kısaltmalardan bazıları: **(F)** (Eraslan, 1999, s. 391-617); **(f)** (*ör. Karasoy, 1998, s. 339-694*); **(f.)** (*ör. Gözütok, 2008, s. 121-179*); **far.** (*ör. Kaya, 2014, s. 173-210*); **F.** (*ör. Ata, 1998, s. 3-500*); **Far.** (Demirtaş, 2009, s. 259-590)

⁵⁶ Özel isimler madde başında büyük harfle belirtilmişse künye bilgileri içinde yeniden *özel isim* demeye gerek yoktur, sadece *isim* demek yeterlidir.

⁵⁷ Dizinlerde fiiller eksi (-) işaretiyle gösterildiği için (*bk. bu yazıda 3.4. Fiiller dizinde nasıl gösterilmeli?*) künye bilgisi içinde yeniden (*f.*) yazmaya gerek yoktur yalnız fiilin birden çok işlevi varsa bu fiillerin çeşitlerini alfabetik sırayla belirtmekte fayda var: *asli fiil, tasvir fiili, yardımcı fiil* gibi.

kullanımına göre belirlenmelidir. Madde başındaki kelimenin birden çok işlevi⁵⁹ tespit edilmişse bunların hepsi numaralandırılarak dizine yerleştirilmelidir:

tirik: 1. (*is.*) hayat, yaşam
t. kııl-: yaşa-
t.-maķı T48^a/4
2. (*sf.*) diri, canlı
t.+lerġa B15^a/9⁶⁰

ol-: 1. (*a.f.*) var ol-
o.-an T13^a/9
o.-ısar B17^a/5
o.-maķ T3^a/12
2. (*c.f.*) cevher fiili, i-, ol-
cem^c o.-maya T73^b/8
ġayb o.-dı T63^b/11
ma^clûm o.-sa B14^a/3
3. (*t.f.*) yelten-, davran-, yapacak ol-
koşmayacak o.-sa B18^a/2
şaklayacak o.-ursa B18^a/6
4. (*y.f.*) bir şey ol-, ... hâline gel-
emr o.-sa gerek B^b/10
hoş o.-ur T25^b/3
kul o.-a T5^a/7⁶¹

Kelimelerin çeşitlerini yazdıktan sonra, bu çeşidin tespitini sağlayan yapıyı ayrıca göstermek⁶², bir bakıma sayfa/beyit numarasının görevinden rol çalmaktır. Okuyucu bilgiyi teyit etmek veya anlamak istediğinde zaten kelimenin kullanıldığı yere gidecektir.

3.3. Eş sesli (*sesteş*) kelimeler nasıl gösterilmeli?

Dizin çalışmalarında *sesteş* kelimelerin dizilmesi hususunda da ne yazık ki birliğe ulaşılamamıştır. Dizinlerde genellikle *sesteş* kelimelerin sayısı madde başlarından hemen sonra Romen veya normal rakamlarla yazılır⁶³. Sayı belirtilmeden yazılan eş sesli maddeler de vardır:

⁵⁸ Künye bilgilerinin bölündüğü (*T.+Far.+T.*) (*is.*) gibi kullanımlar da vardır.

⁵⁹ Kelime çeşitlerine isimden başlamak uygun olacaktır.

⁶⁰ Bu örnek, savunma aşamasında olan bir doktora tezinden alınmıştır (Çakmak, Serkan; *Jarring koleksiyonundan Uygurca meslek risaleleri (giriş-inceleme-metin-dizin)*. Atatürk Üniversitesi SBE ; 221.s.). Adı geçen çalışmada kelimenin sıfat işleviyle kullanımına öncelik verilmiştir.

⁶¹ Kısaltmaların açılımı: *B*: B nüshası; *T*: T nüshası; *a.f.*: asli fiil; *c.f.*: cevher fiili, *i-* fiili; *t.f.*: tasvir fiili; *y.f.*: yardımcı fiil;

⁶² Meselâ Farsça *rû-be-rû* (yüz yüze) kelimesi metin içinde *dé-* fiilini niteleyip zarf olarak kullanılmışsa dizinde sadece kelimenin adresi verilir, kullanıldığı yapı ayrıca parantez içinde yazılmaz:

rû-be-rû: (*Far.*; *zf.*) yüz yüze
r.+ø 673 → *dé-*

dé-: 1. (*a.f.*) de-, söyle-
2. (*b.f.*)
rû-be-rû *dé-*: yüz yüze söyle- → rû-be-rû
rû-be-rû *d.-sem* 673

⁶³ **ay I** gök cismi, ay
ay II otuz ünlük süre, ay
(Doğuer, 2013, s. 131)

ay ay, yılın on ikide biri
ay ay, dünyanın uydusu
 (Demirtaş, 2009, s. 285)

Eş sesli kelimelerin istatistiki çalışmalarının yapılabilmesi, mecaz anlamlardan ayrılabilmesi vs. için numaralandırılması icap eder. Rakamların madde başı kelimelerinin önüne geçmesini engellemek maksadıyla da rakamlar alt simge ile gösterilebilir:

yaş₁ ıslak, taze, yaş	ay₁ Ay	bitür-₁ meydana getir-, oluştur-
yaş₂ göz yaşı	ay₂ Yılın on ikide biri,	bitür-₂ yarayı kapat-, kırığı
yaş₃ ömür, yaş	30 günlük zaman birimi	kapat-
	ay₃ Ey (seslenme)	

3.4. Dizde kelimelerin anlamlarına yer verilmeli mi?

Kelimelerin anlamları, eseri hazırlayanın tercihinine bağlı olarak yazılır veya yazılmaz. Dize sözlük niteliği kazandırılmak istenmezse kelimelerin anlamlarına yer verilmez (ör. Kaya, 1994, s. 357-828; Taş, 2015, s. 225-319). Bu tür dizinlerde kelimelerin sadece geçtiği yerleri belirtmek, çalışmadan umulan faydayı aza indirecektir. Okuyucu kitlesinin geneli, akademik çalışmalarda ilk olarak dize müracaat eder. Dizedeki kelime ve/veya kelime gruplarının anlamları, eserin doğru anlaşılıp yorumlanmasında ciddi katkılar sunacaktır. O hâlde, kelimelerin anlamlarına yer verilmelidir. Yalnız burada iki husus gözden kaçırılmamalıdır: Biri, kelimelerin sözlükteki anlamlarının değil, metinde kazandıkları anlamların yazılması

bitür- I meydana getirmek, oluşturmak
bitür- II yarayı kapatmak, kırığı kapatmak
 (Doğuer, 2013, s. 139)

yaş I ıslak, taze, yaş
yaş II göz yaşı
yaş III ömür, yaş
 (Yüce, 2014, s. 205)

ay (I) Ay
ay (II) Yılın on ikide biri, 30 günlük zaman birimi
ay (III) Ey (seslenme)
 (Toparlı-Argunşah, 2008, s. 201)

ay (1) ay, kamer
ay (2) ay, 30 gün
 (Ata, 1997, s. 48)

ar- (1) yormak, zayıf düşmek
ar- (2) kandırmak, yanıltmak
 (Berbercan, 2013, s. 240)

1. arı “purus”
 2. arı “apis”
 (Ölmez, 2000, s. 8)

ay: I. Ay, hilal.
ay: II. Ay, otuz günlük zaman.
 (Eminoğlu, 2011, s. 165)

gerektiğidir. Türkçedeki kavram zenginliğinin tespiti buna bağlıdır⁶⁴. Metne dayalı hazırlanmayan sözlük-dizinlerin alana herhangi bir katkısı beklenemez.

Diğer bir husus da anlamlarda gereksiz ayrıntıya takılmamaktır. Mesela *altun* kelimesinin karşılığına, en öz ifadelerle sadece “altın” demek yeterli olacaktır; “*Latince Aurum’dan (ışıldayan-parlayan) gelen ve AU sembolü ile gösterilen yumuşak, parlak sarı renkte kimyasal bir element*”⁶⁵ şeklindeki bir açıklama, gereksiz ve yorucudur.

Dizin-sözlükte kelimelerin anlamı ve kullanılışları ile ilgili daha açıklayıcı bilgilere de yer verilebilir. Bu bilgilerin hangi kaynaklardan temin edildiği de açıklamanın hemen yanında belirtilmelidir (ör. Dankoff, 2004: 69-289; Kara, 2011, s. 297-430).

Dizinde anlamı kesin olarak bilinmeyen ifadeler için parantez içinde soru işareti kullanılabilir (ör. Dilçin, 1991, s. 583, 584⁶⁶).

3.5. Fiiller dizinde nasıl gösterilmeli?

Fiiller, isim ve isim soylu kelimelerin arasında alfabetik olarak sıralanır. Ancak fiilin mastar şeklini (*fil* + *-mAk*;/ *almak*, *gitmek*, *ıdmak*, *koşmak* gibi) değil; sonuna eksi⁶⁷ (-) işaretinin bulunduğu ek almamış, kullanıma hazır biçimini (*al-*, *git-*, *ıd-*, *koş-* gibi) madde başı almak gerekir. Böylece fiilin altında yer alan işletim eklerinin fiile nereden bağlandığı da gösterilmiş olur. Dizinlerin genelinde, ifade edilen gösterim şekli tercih edilmesine rağmen, anlamlar, fiillerin isim-fiil eki almış (mastar) biçimleriyle verilmiştir (ör. Atalay, 1999, s. 1-866; Arat, 2006, s. 1093-1285; Demirtaş, 2009, s. 259-590). Oysa böyle durumlar, kelime çeşidi açısından, madde başındaki fiil ile anlamın uyumsuzluğuna sebep olmaktadır çünkü fiil ile fiilin isimleşmiş şekli aynı değildir. Ayrıca bu tip düzenlemelerde, fiil ile metinde geçen mastar biçimindeki kullanım da zaman zaman birbirine karışabilmektedir. Mesela aşağıdaki örnekte fiil ile fiilin mastar şekli madde başı olarak kullanılmış ancak anlamlar mastar karşılığıyla verilmiştir:

⁶⁴ Mesela Çağatayca sözlüklerde “yüksük” ve “kabile” yi karşılayan “oymağ” kelimesi, Zebân-ı Türkî adlı eserde “orta parmak” anlamında kullanılmıştır (Kara, 2011, s. 297).

⁶⁵ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Alt%C4%B1n> (30 Kasım 2015)

⁶⁶ *adın-* Adımını atmak, kendi gitmek (?) 5421 (Dilçin, 1991, s. 583);

ağzına sinek üş- Şaşkınlıktan ağzı açık kalmak (?) 3414 (Dilçin, 1991, s. 584)

⁶⁷ İsim veya fiil kategorisinde bulunup bulunmadığına dikkat edilmeksizin bütün eklerin *eksi* (-) işaretiyle gösterildiği dizinlere rağmen (ör. Yücel, 1995, s. 329-446; Toparlı vd., 1999, s. 99-132; Küçük, 2014, s. 347-792), genel teamüllere uygun olarak fiiller ve fiillere gelebilen ekler *eksi* (-), isim ve isim soylu kelimelere gelen ekler de *artı* (+) işareti ile gösterilir.

köter- götürmek; kaldırmak, yükselmek;
taşımak

k.-di 558/24

k.-ey 334/2

k.-men (*bâdedin baş k.*) 87/2

k.-mesem (*közümni k.*) 126/21

k.-mey (*ayağının başını k.*) 445

kötermek götürme

k.-inğ 129/25

köy- yanmak

k.-mey 43/6, 55/2

köymek yanma

k. durur (*işim k.*) 55/2

(Yücel, 1995, s. 390-391)

Yukarıdaki fiillerin dizinde, aşağıdaki gibi gösterilmesi daha işlevsel ve tutarlı olacaktır⁶⁸:

köter-: götür-; kaldır-, yüksel-; taşı-

k.-di 558/24

k.-ey 334/2

k.-mekinğ 129/25

k.-men 87/2

k.-mesem 126/21

k.-mey 445

köy-: yan-

k.-mey 43/6, 55/2

k.-mek durur (*işim k.*) 55/2

Eş sesli bir kullanım varsa alışılmış uygulamalara göre fiilden önce isim yazılır:

bar: var, mevcut

bâr: (*Far.*)⁶⁹ izin, müsaade

bar-: varmak, gitmek

(Eraslan, 1999, s. 406-407)

3.5.1. Fiillerin emir şekilleri için hangi işaretler kullanılır?

Dizinlerde fiillerin emir şekli için üç farklı biçim tespit edilmiştir: ünlem (!), sıfır biçim birimi (ø) ve - + işaretleri⁷⁰. Bunlardan (!) işareti, ünlem ifade eden kelimeler için de

⁶⁸ Bazı dizinlerde fiillerin karşılıkları madde başlarına uydurularak eksi işaretiyle gösterilmiştir (*ör.* Daşdemir, 2008, s. 393-536; Mert, 2009, s. 269-285; Kara, 2011, s. 297-430; Alyılmaz, 2011, s. 267-303).

⁶⁹ Dizinde kelimenin menşei madde başının içinde gösterilmiştir: **bâr (F):** izin, müsaade.

kullanılmıştır⁷¹. Ayrıca bunun emir kipini karşılayacak bir morfem görüntüsü yoktur. Yaygın bir kullanımı olmayan -+ işaretinde ise emir kipini fark etmek herkes için kolay değildir. O hâlde, sıfır biçim biriminin eksi - işaretiyle birlikte⁷² kullanılması tercih edilebilir.

3.6. Fiil kategorisindeki kelimelerin dizin sırası nasıl olmalıdır?

Madde başı fiilleri⁷³ incelerken ilk önce bunların metin içindeki kullanımlarından hangi anlam ve işlevlerde olduğu tespit edilmeli ve bu işlevler temel anlamından başlayacak şekilde numaralandırılmalıdır. Her işlevin altına ilgili kullanımlar yerleştirilmelidir. Alt maddelerde fiilin tamamını yazmak yerine⁷⁴ ilk harfini nokta ve eksi işaretiyle kullanmak oldukça yaygındır.

Alt maddeler, işletim eklerinin alfabetik olarak sıralanmasıyla oluşturulur⁷⁵. İlk madde fiilin eksiz şeklidir, bu yapı eksi sıfır biçim birimi (-ø) ile gösterilir. Eklerden bazıları fiillere

---

<p>⁷⁰ aç- açmak -ø 180/154 -ar 92/85, 178/152... -dı 92/85 -ıp 360/287 -mak 92/85 -tımız 549/448 (Ercilasun-Akkoyunlu 2014, s. 538)</p>	<p>ahtar-: ara-, araştır-, kaybol- a.!: T4a/7 a.-adur: T4a/6 a.-ar: T4a/6 a.-ar biz: T4a/7 a.-dı: T4a/5 ... (Kara, 2011, s. 300)</p>	<p>añla-: anla-, kavra- a.-+ _____ 433 (Daşdemir, 2008, s. 393)</p>
--	---	--

⁷¹ ey! *krş.* ey (Gözütok, 2008, s. 142)

⁷² Sıfır biçim biriminin emir kipi için işaretsiz kullanıldığı örnekler bulunmaktadır:

okı-: Okumak. *krş.* ok-, oğu-.

o.ø (47a/1; 79a/4)

o.-yadır (47a/4)

(Toparlı *vd.*, 1999, s. 119)

⁷³ Cevher (i-) fiili ve bunun diğer görüntüleri (ø-, y-, y1-, yi-) de madde başı olarak alınabilir.

⁷⁴ **çek-:** 1. Çekmek, 2. Taşımak, 3. Sürmek, 19b-9

çeke, 19b-9

çekecek, 25a-2

çeker, 31a-4

çekerler, 46b-11

çekici, 35a-9

çekilmiş, 44b-3

çekmek, 52a-6

çekmeklik, 52a-3

(Turan, 2001, s. 124)

⁷⁵ Fiillerin sıralanışını alfabetik sıra yerine işletim eklerine göre düzenleyen dizinler de bulunmaktadır:

FIİL

Fiil kök veya gövdesi

A. *Müspet fiil çekimi:*

Emir + Soru

Görülen geçmiş zaman

Öğrenilen geçmiş zaman

Geniş zaman

doğrudan ulanmazlar, işaretli olmasa da arada başka biçim birimler vardır. Emir ve kuvvetli istek kipiyle kullanılan /-(y)AyIn/, /-sIn/ ve /-(y)İñ/ şahıs ekleri ile /+gıl/, /+gil/... emir kuvvetlendirme ekinde vs. oluşan bu yapılar, sıfır biçim birimi ile farklılıklarını ortaya koyarlar.

İsim-fiil eki /-mA/ ile fiil tabanlarını oluşturan /-mA-/ olumsuzluk ekinin karışmaması için de olumsuzluk ekinde sonra emir / kuvvetli istek kipini gösteren sıfır biçim birimi /-ø/ kullanılmalıdır:

ayt- söyle-, de-; konuş- → ay-

- a.-ø D45b/7
- a.-ø+gıl D43a/4,
- a.-ø+iñ A25b/5
- a.-ø+sun J35b/4
- a.-adur A6a/4
- a.-ğay A81a/3
- a.-ıp C28b/1
- a.-ıpdur B53a/4
- a.-kan E19b/2
- a.-kay B5b/4, B42b/7
- a.-kuçılar B4b/1-2
- a.-mağlı A74a/2,
- a.-may D42a/6, D43a/3, E15a/1
- a.-mağ B6a/2, D34b/7
- a.-sa A23b/3, A96a/2
- a.-tı G37a/3
- a.-ur A30b/1, J40a/4
- a.-ur érdiler A8b/3-4

3.7. Birleşik fiiller ve deyimler dizinde nasıl gösterilmeli?

Birleşik fiilleri ve deyimleri madde başı yerine, kendilerini oluşturan kelimelerin alt maddelerinde göstermek, benzer yapıların alt alta dizilmesi açısından önemlidir. Mesela *ābād ét-* birleşik fiilini hem *ābād* hem de *ét-* kelimelerinin altında göstermek ve birbirlerine göndermede bulunmak gerekir. *İsim+yardımcı fiil* yapılarında yardımcı fiil; isme hizmet

Gelecek zaman

Şimdiki zaman

Şart

Birleşik kipler (İktidarı)

Zarf-fiiller

Sıfat-fiiller

Fiil-isimleri (-mak/-mek kirek)

B. Menfî fiil çekimi

(Kendi içinde yukarıdaki sıra.)

(Karasoy, 1998, s. 338; Karasoy, 2004, s. 79-80)

etmekte, onu fiile dönüştürmektedir. Bu yüzden ismin madde başı olduğu yerde anlam yazılır, yardımcı fiilde⁷⁶ anlam yenilenmez.

ābād: (*Far.*; *is.*) bayındır, şenlikli
 ābād ét-: şenlendirmek → ét-
 ā.-miş 24,53
 ābād éyle-: şenlendirmek → éyle-
 ā.-ye 99

ét-: 1. (*a.f.*) yap-, meydana getir-
 é.-sem 56
2. (*y.f.*) et-, yap-
 ābād é.-miş → ābād 24,53
 āşkār é.-di → āşkār 7,90
 işāret é.-se → işāret 66

Tasvir ifadeli birleşik fiillerde de anlam asıl fiil üzerindedir:

çık-: çık-
 çıkayaz-: neredeyse çıkacak ol- →
 yaz-
 ç.-dı 173

yaz-: 1. (*a.f.*) yaz-
 y.-sem 56
2. (*t.f.*) yaklaşma; yapacak ol-, neredeyse
 yap-
 çık-a+yaz- → çık-
 ç.-dı 173

Diğer birleşik fiiller (nesne+fiil, tümleç+fiil vs.) ve deyimlerde ise fiil, derleyici rol oynar ve anlamı üzerine çeker:

:ayak: (*is.*) ayak
 ayakdın tüş-: → düş-
 a.-di 614

tüş-: 1. (*a.f.*) düş-
 t.-er 375
2. (*b.f.*)
 ayakdın tüş-: çaresiz kal-⁷⁷ → ayak
 a.-sem 111
 başğa tüş-: anla-
 başğa miḥnet t.-se 251
 başğa t.-ken 638
 başğa t.-ken beri 990
 başıma t.-ti 293
 başımğa t.-ti 147

Aşağıdaki örnekte de “ābād alır bolsa” yüklemine dizindeki durumu gösterilmiştir:

ābād: (*Far.*; *is.*) bayındır, şenlikli
 ābād ét-: şenlendirmek → ét-
 ā.-miş 24,53
 ābād éyle-: şenlendirmek → éyle-
 ā.-ye 99
 ābād al-: bulunduğu durumu koru- → al-,

bol-: 1. (*a.f.*) ol-, meydana gel-
 b.-ḡay 312
2. (*t.f.*) başlama
 açar b.-dum 602 → a-
 ābād alır b.-sa 63 → ābād, al-
 ...

⁷⁶ Anlam, isimde verildiği için isme gönderme yapılır.

⁷⁷ Örneğin alındığı dizinde anlam, madde başı ismin altında gösterilmiştir. bk. Köktekin, 2000, s. 84.

bol-
 ā.-dı 51
 ā.-ur 128
 ā.-ur bolsa 63

kal-: 1. (a.f.) kal-
 k.-akaldı 47
 k.-an 375
2. (t.f.) sürerlik
 kal-a+k.-dı 47
 uyu-ya+k.-irsa 29 → uyu-
3. (y.f.) muhafaza et-; sürdür-
 ābād k.-ur bolsa 63 → ābād, bol-

3.8. İsim kategorisindeki kelimelerin dizin sırası nasıl olmalıdır?

Madde başı konumundayken artı (+) işaretiyle gösterilmeyen isimler, alt maddelerdeki kullanımlarında bu işaretle temsil edilirler. İsimlerin sıralanmasında alfabetik diziliş ön plandadır⁷⁸. Bu dizilişte ilk sırayı isimlerin eksiz biçimleri alır. Yalın hâllerin sıfır biçim birimi ile gösterilmesi morfem dizilişi açısından önemlidir:

bar: (is.) var, mevcut
 b.
 b.+dur
 b.+1
 b.+[1-]dı
 b.+ın
 b. irdi

(Köktekin, 2000, s. 85)⁷⁹

ara: (is.) ara
 a.+ø 58a/4⁸⁰
 a.+mızda 58a/4
 a.+mızdan 58a/6
 a.+ñızda 58a/5
 a.+ñızdan 58a/8
 a.+larında 58a/14

(Toparlı vd., 2000, s. 88)⁸¹

⁷⁸ İsimlerin sıralanışını alfabetik sıra yerine işletim eklerine göre düzenleyen dizinler de bulunmaktadır:

İSİM

A. Yalın teklik hâller:

Yalın+edatlar (Sıfat Tamlamaları) + Soru

Yalın+yardımcı fiiller

Farsça tamlamalar

İlgi hâli

Yükleme hâli

Yaklaşma hâli

Bulunma hâli

Ayrılma hâli

Vasıta hâli

Eşitlik hâli

Yön gösterme hâli

B. İyelik şekilleri (Kendi içinde yukarıdaki sıra.)

C. Çokluk şekilleri (Kendi içinde yukarıdaki sıra.)

D. Geçici ekli isim şekilleri. (Karasoy, 1998, s. 337-338)

Aynı yöntem başka çalışmalara da uygulanmıştır (bk. Karasoy, 2004, s. 79).

⁷⁹ Dizindeki asıl sıralanış aşağıdaki gibidir:

bar: var, mevcut
 b.
 b.+1
 b.+dur
 b.+ın
 b. irdi

Madde başlarının dizilmesine Türk alfabesinin ilk harfi olan A ile başlanmasına rağmen alt maddelerin sıralanmasında sıfır biçim biriminin yanı sıra boşluğa da dikkat etmek gerekir, zira “kelimeler arası boşluk / aralık (blank/space), bütün gelişmiş bilim dünyasının benimsediği gibi, alfabe sırasında, bütün işaret ve harflerden önce gelmelidir” (Gemalmaz, 2010, s. 66). Bu yüzden, sıfır biçim biriminin bulunduğu satırın altına, içe doğru girintili olarak isimlerin boşluk/aralık ile kullanıldığı yapılar dizilir, sonraki hâl ekleri de alfabetik olarak yerlerini alırlar:

ķayaş: (is.) hısım, akraba
 ķ.+ø 56
 ķ. kibi 75
 ķ. oğlı 17
 ķ. boldı 38
 ķ.+a 46
 ķ.+ı 9
 ķ.+ıñ 13
 ķ.+lar 40

(Karasoy, 2004, s. 159)⁸²

Dizinde eş sesli fakat işlevi farklı ekler⁸³ ile Farsça yapıllı tamlamalar da belirtilmelidir:

ķalb: (Ar.) kalp, yürek, gönül⁸⁴

b.+[-]dı

⁸⁰ Sıfır biçim biriminin artı + işareti olmadan kullanıldığı örnekler de vardır:

oķ: Ok

o.ø (Toparlı vd., 1999, s. 71b/6)

⁸¹ Dizindeki asıl sıralanış aşağıdaki gibidir:

ara Ara

a.ø 58a/4

a.-mızda 58a/4

a.-mızdan 58a/6

a.-ñızda 58a/5

a.-ñızdan 58a/8

a.-larında 58a/14

⁸² Adı geçen kaynaktan sadece ilgili kelime ve bunun bir iki kullanılışı alınmış ancak madde, tarafımızdan düzenlenmiştir. Kaynak eserde sıfır biçim birimi gösterilmemiş, ekler de eksi (-) işareti ile belirlenmiştir.

⁸³ **amel** (Ar.) Amel, iş, hareket, davranış, dinî emirleri yerine getirme 55b/7

-i (be.) 469a/5

-i (iy.) 52a/7...

(Küçük, 2014, s. 357-358)

⁸⁴ Kelimenin alındığı dizinde *ķalp* kelimesi şöyle gösterilmiştir:

ķalb (A.): kalp, yürek, gönül

ķalb-i akreb

ķalb-i şitâ

ķ. (huzûr-ı ķ)

ķ. (tefrîh-i ķ)

ķ.-i (yük.)

ķ.-i (iye.)

k.+ø 22/2
 k. de 65/7
 k. mi 150/4
 k.-i âkrep 14/1
 k.-i şitâ 9/3
 huzûr-ı k.
 tefrîh-i k.
 k.+i (ns.) 15/20; (tn.) 11/6
 k.+inde 27/3
 k.+ler 34/7
 k.+üñ (iy.) 60/5; (ty) 71/9
 k.+ler 34/7

3.9. İkilemelerde durum nasıl olmalı?

İkilemeleri oluşturan kelimeler arasında niteleme, belirtme, ait olma vs. ilişkisi yoktur, sadece öncelik sonralık ilişkisi vardır; yani ilk öge ikincisiyle yer değiştiremez. Bu özelliklerine istinaden dizinde ilk ismi madde başı yapmak, ikilemeyi de bunun altında göstermek yerinde olur:

az: (sf.) az
 az öküş: az çok, biraz, bir miktar
 3299

(Dilçin, 1991, s. 589)

çabağ: (is.) parça
 çabağ çabağ: parça parça
 çabağ çabağ ol-: parça parça ol- 81/3
 (Erdem, 2007, s. 216)⁸⁵

3.10. Hece düşmesini nasıl göstermek gerekir?

Araştırmacılar hece düşmesini göstermek için birkaç yol denemişlerdir:

1. Düşen sesi parantez içinde göstermek:

aĝ(ı)z aĝız: 97/4, a+da 97/4, a+dın 203/25, a+ıma 17/3, a.+ımğa 31/6, 198/1, a+ımda 156/5, a+ıñĝ 10/4, 40/1, 47/6..., a+ıñĝnıñĝ 31/3, 112/8, 178/2, a+ıñĝnı 98/4, 15/4, a+ıñĝğa 17/3, a+ı 57/2, 112/9..., a+ıda 50/1.

(Yıldırım, 2010, s. 219-220)

aĝ(ı)z: aĝız; dil
 a. 26/11, 378/10
 a.+a 379/6
 a.+da 26/11
 a.+dan 379/6
 a.+ı 52/3, 315/14... (Yılmaz vd., 2013, s. 590)

(Özmen, 2001, s. 740)

⁸⁵ İlgili dizinlerde bu ikilemeler madde başı alınmıştır. Az ve çabağ kelimeleri tarafımızdan eklenmiş, maddeler kendi tasarrufumuza göre düzenlenmiştir.

2. Kelimenin hece düşmüş şeklini parantez içinde yazmak:

şükür (şükr) (a.) Tanrı'ya minnettarlık bildirme: 1a, 340a, 382b, 383b
(Mazıoğlu, 1974, s. 68)

3. Yazım kılavuzlarındaki gibi, kelimenin hece düşmesi sonucu kalan son iki veya üç harfini, virgül ve eksi işaretiyle göstermek: gönül, -nlü gibi.

4. Kelimenin hece düşmüş şeklini parantez içinde yazmak:

ağız (~ **ağz**) Ağız
a. aç- 542
a.+umı aç- 342
a.+uñ aç- 4073
a.+ı (furûnuñ a. kapağı) 2959 ...

(Tepeli, 2002, s. 10)

5. Alt maddede, hece düşmesinin gerçekleştiği yerde kelimeyi parantez içinde yazmak:

ağız	: ağız	könğül	<i>gönül</i>
a. bile	: 2036	k.	
a.+nı	: 788, 1513	k.-din	
a.+ıñg (ağzıñg)	: 750, 752...	k.-i (könğli)	
a.+ı (ağzı)	: 206, 615...		(Karasoym, 2004, s. 174)
	(Karaağaç, 1997, s. 342-344) ⁸⁶		

6. Hece düşmesinin olduğu kelimeyi madde başı yapmak, diğerine göndermede bulunmak ve alt maddede yeniden yazmak:

burn → **burun**
burun burun: 918
b.+ığa (burnığa) 938
b.+ını (burnını) 918

(Kaya, 2014, s. 180)

Yukarıda açıklanan yollardan en pratik olanı yani birinci madde uygulanabilir. Hece düşmesiyle ilgili bir başka sıkıntı da düşmenin her zaman olmadığı, her iki şeklin de kullanılabilirdiği durumlarda dizinin nasıl düzenleneceğidir. Eldeki eserlerde daha çok şu kullanıma müracaat edildiği görülmüştür:

yüg(ü)r- koşmak, koşturmak, hızlı yürümek
y.-ü 242r7; (yügrü) 247r10
y.-üp 142v3; 190v14; (yügrüp) 12r15...
(Ata, 1997, s. 749)

⁸⁶ Kaynak eserden birkaç örnek alınmıştır.

Böyle durumlarda, düşmenin gerçekleşmediği kelimelere öncelik vermek, devamında (↓) işaretinden sonra hece düşmesinin olduğu örnekleri göstermek yerinde olacaktır:

yüg(ü)r-: koş-, koşuştur-, hızlı yürü-
y.-ü 242r7; ↓ 247r10
y.-üp 142v3; 190v14; ↓ 12r15...

Sonuç

Türklük bilgisi alanında metin neşri çalışmalarının önemi, konunun muhatabı olan herkesin malumudur. Bir metni yayımlarken azami faydanın elde edilebilmesi için, söz konusu metnin doğru okunması kadar iyi tahlil edilmesi ve değerlendirilmesi de gereklidir. Dizin çalışmaları da bu aşamada gündeme gelen değerlendirme biçimlerinden biridir. Farklı alanlarda, çeşitli türlerde dizinlerin varlığı bilinmektedir ancak Türk dili araştırmalarında, kelimelerin köken, anlam ve işlev gibi birçok yönünü ortaya koymak amacıyla hazırlanan işlevsel dizin-sözlüklerin öne çıktığı görülmektedir.

Türk dili alanındaki işlevsel dizin-sözlüklere bakıldığında; düzenleniş biçimleri, madde başı tercihleri, içerikleri ve alt maddeleri gösterme şekli gibi birçok hususta, aralarında tam bir uyumun olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum, özellikle metin neşri çalışmalarında işlevsel dizin-sözlüklerin nasıl hazırlanması gerektiğine dair bir çerçevenin çizilmesini zorunlu kılmıştır. Buradan hareketle birçok eser taranmış, aralarında çeşitli açılardan karşılaştırma yapılmıştır. Sonuç olarak; dizin çalışmalarının eksik yönlerini ortaya çıkaracak sorular üzerinden takdim edilen öneriler marifetiyle; metni doğru anlayıp yorumlamaya imkân tanıyan, araştırmacıların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik, anlam ve görev öğelerinin yerini ve kullanılışlarını ayrıntılarıyla izah eden bir çalışma hazırlanmıştır.

Kaynaklar

- Alyılmaz, S. (2011). *Risâle-i Mûze-dûzluk (inceleme-metin-dizin)*. Ankara: Elik Yay.
- Arat, R. R. (2006). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık*. 3. bs. Ankara: TDK Yay.
- Arat, R. R. (çev.) (2006). *Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib*. İstanbul: Kabcacı Yay.
- Argunşah, Mustafa; Güner, Galip (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yay.
- Ata, A. (1997). *Nâşirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabguzî Kışaşü'l-Enbiyâ (Peygamber kıssaları) II dizin*. Ankara: TDK Yay.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-ferâdis uşmağlarınınâ açık yolu cennetlerin açık yolu III dizin-sözlük*. Ankara: TDK Yay.

- Ata, A. (2004). *Türkçe ilk Kur'an tercümesi (Rylands nüshası) Karahanlı Türkçesi (giriş-metin-notlar-dizin)*. Ankara: TDK Yay.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka lûgatı veya Çağatay sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Atalay, B. (çev.) (1999). *Divanü Lûgat-it-Türk dizini "endeks"*. 4. bs. Ankara: TDK Yay.
- Atnur, G. (2011). *Klasik Türk edebiyatından halk edebiyatına geçişte bir eser Şîrvân Şâh ve Şemâ'il Bânû hikâyesi*, Erzurum: Fenomen Yay.
- Aydın, M. (2007). *Marino de Cavallı Yaşlılığa övgü der-medh-i pîrî*. çev. M. Beg. Ankara: TDK Yay.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Berbercan, M. T. (2013). *Çağatayca Gülistan tercümesi (gülistan-ı Türkî) giriş-gramer-metin-notla-dizin-ıtpkı basım*. Ankara: Hâkim Yay.
- Börekçi, M. (2003). *Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî Risâle-i Tevhîd inceleme-metin-dizin*. Ankara: Akçağ Yay.
- Çâtıkkaş, M. A. (2015). *Firdevsî-i Rûmî Şatranç-nâme-i kebîr (inceleme-metin-dizin)*. Ankara: TDK Yay.
- Çoruhlu, Y. (2013). *Türk mitolojisinin ana hatları*, 2. bs., İstanbul: Kabalcı Yay.
- Dankoff, R. (2004). *Evliya Çelebi seyahatnamesi okuma sözlüğü*. Katkılarla İngilizceden çev. S. Tezcan. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 37.
- Daşdemir, M. (2008). *Muhammed b. 'Âşık Selmânü'l-Lazkî Keşfü'l-me'ânî inceleme-tenkitli metin-dizin-ıtpkıbasım*. Erzurum: Güneş Vakfı Yay.
- Demirtaş, A. (2009). *Yazıcıoğlu Ahmet Bîcan Dürr-i Mekkûn (ıtpkıbasım) (inceleme-çevriyazı-dizin)*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Dilçin, C. (1991). *Mescûd bin Ahmed Süheyl ü Nev-bahâr inceleme-metin-sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Doğuer, B. E. (2013). *Hekim Bereket Tuḥfe-i Mübârizî metin-sözlük*. Ankara: TDK Yay.
- Efendioğlu, S. (2013). *Vâhidi Cinânü'l-Cenân (giriş-dil incelemesi-metin-dizinler)*. Erzurum: Fenomen Yay.
- Eminoğlu, E. (2011). *Abbâs ibni Hamza es-Sabrânî Kitâbü'l-ef'âl Kıpçakça satır arası sözlük*. Ankara: Akçağ Yay.
- Eraslan, K. (1999). *Mevlâna Sekkâkî divanı*. Ankara: TDK Yay.
- Eraslan, K. (2015). *Alî-Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-nefâyis I-II (giriş-metin-çeviri-notlar)*. Farsça çeviri: A. Naci Tokmak, Birleştirilmiş 2. bs., Ankara: TDK Yay.
- Ercilasun, A. B.; Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Ankara: TDK Yay.

- Erdem, M. D. (2007). *Müseyyeb-nâme*. Ankara: Hece Yay.
- Freyer, H. (2014). *Sanayi Çağı*, çev. B. Akarsu; H. Batuhan. haz. M. R. Ayas, Ankara: Doğubati Yay.
- Gemalmaz, E. (2010). *Türkçesin derin yapısı*. haz. C. Alyılmaz; O.Mert. Ankara: Belen Yay.
- Gökuyay, O. (2009). *Dedem Korkudun kitabı*. İstanbul: MEB Yay.
- Gözütok, A. (2008). *Haydar Tilbe Mahzenül'l-esrâr*. Erzurum: Fenomen Yay.
- Gulcalı, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" hikâyesi*. Ankara: TDK Yay.
- Hamilton, J. R. (1998). *Dunhuang mağarası'nda bulunmuş Buddhacılığa ilişkin Uygurca el yazması İyi ve kötü prens öyküsü*. çev. V. Köken. Ankara: TDK Yay.
- Hayber, A. (2015). *Mehmet Bahaettin Toven Yeni Türkçe lügat*, 2. bs., Ankara: TDK Yay.
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Alt%C4%B1n> Erişim tarihi: 30 Kasım 2015
- İnce, A. (2015). *Ni'metu'l-lâh Ahmed Lügat-i Ni'metu'llâh*, Ankara: TDK Yay.
- Kaçalın, M.S. (2011). *Niyâzî Nevâyî'nin sözleri ve Çağatayca tanıklar el-lugâtu'n-Nevâ'iyye ve'l-istişhâdâtü'l-Cağatâ'iyye (giriş-metin-dizinler-ıpkıbası)*. Ankara: TDK Yay.
- Kara, F. (2001). *Namık Kemal'in mektuplarında söz dizimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, F. (2009). Yapım eki işlevinde olmayan eklerden bazıları. *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu 25-27 Nisan 2007 Bildiriler-2 (K-Z)*. Erzurum: Mega Ofset Mat. 565-576.
- Kara, F. (2011). *Muhammed Ya'kûb-ı Çingî Zebân-ı Türkî (Kélür-nâme) inceleme-metin-dizin*, Erzurum: Fenomen Yay.
- Karaağaç, G. (1997). *Lutfî Divanı giriş-metin-dizin-ıpkıbasım*. Ankara: TDK Yay.
- Karabulut, M. (2013). *Edip Cansever şiiri psikanalitik bir inceleme*, Ankara: Öncü Kitap.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Seyf-i Sarâyî Gülistan tercümesi (kitâb gülistan bi't-Türkî)*. Ankara: TDK Yay.
- Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han dîvânı (inceleme-metin-dizin-ıpkıbasım)*. Ankara: TDK Yay.
- Karasoy, Y. (2004). *Satıraltı tercümeli bir fıkıh kitabı*. Konya: Selçuk Ü. Türkiyat Araştırmaları Ens. Yay.
- Karavelioğlu, M. A. (2015). *Mecmû'a-i kaşâ'id-i Türkiyye*. Ankara: TDK Yay.
- Karol, S. (1963). *Zooloji terimleri sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Kaya, C. (2014). *Uygur harfli Rızvan Şah ile Ruh-afza hikâyesi*. Ankara: TDK Yay.
- Kılıç, F. (2010). *Âşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'arâ inceleme-metin I-III*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

- Kırbıyık, M. (2007). *Yûsuf Hâlis Miftâh-ı lisân manzum Fransızca-Türkçe sözlük*, İstanbul: Beşir Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Köktekin, K. (2000). *Seyyid Ahmed Mirza Taaşuknâme inceleme-metin-dizin-tıpkıbasım*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Yay.
- Köktekin, K. (2007). *Yusuf Emiri Divanı giriş-inceleme-tenkitli metin-sözlük-tıpkıbasım*. Erzurum: Fenomen Yay.
- Köktekin, K. (2013). *Yûsuf Emiri Dehnâme*. Ankara: TDK Yay.
- Küçük, M. (2014). *Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait satır arası ilk Kur'an tercümesi (giriş-inceleme-metin-dizin)*. Ankara: TDK Yay.
- Kültürel, Z. (2008). *Galatât sözlükleri*, İstanbul: Simurg Yay.
- Li, Y.-S. (1999). *Türk dillerinde akrabalık adları*, İstanbul: Simurg Yay.
- Manguel, A.; Guadalupi, G. (2005). *Hayali yerler sözlüğü I-II*, çev. S. Okyay; K. Kutlu. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yay.
- Mazıoğlu, H. (1974). *Kitābu evsāfi mesācidi 'ş-şerīfe*. Ankara: TDK Yay.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur dönemi yazıtlarından Tes Tariat Şine Us*. Ankara: Belen Yay.
- Onay, A. T. (1992). *Eski Türk edebiyatında mazmunlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ölmez, M. (2000). *Franciscus à Mesgnien Meninski Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae Lexicon Turcico-Arabico-Persicum VI*. İstanbul: Simurg Yay.
- Ölmez, Z. K. (1996). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin soykütüğü)*. Ankara: Simurg Yay.
- Önler, Ö. (1999). *Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifa II sözlük*. İstanbul: Simurg Yay.
- Özkan, M. (1993). *Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs Gülistan tercümesi giriş-inceleme-metin-sözlük*. Ankara: TDK Yay.
- Özmen, M. (2001). *Ahmed-i Dâ'i divanı (dizin)*. Cilt II. Ankara: TDK Yay.
- Taş, H. (2015). *Vuşûlî Dîvân (inceleme-metin-çeviri-açıklamalar-dizin)*. Ankara: TDK Yay.
- Taş, İ. (2009). *Kutadgu Bilig'de söz yapımı*. Ankara: TDK Yay.
- Tepeli, Y. (2002). *Dervîş Muhammed Yemîni Fazîlet-nâme II (Gramatikal Dizin)*. Ankara: TDK Yay.
- Toparlı, R.; Argunşah, Mustafa (2008). *Mu'înü'l-Mürîd*. Ankara: TDK Yay.
- Toparlı, R.; Çögenli, M. S.; Yanık, N. H. (1999). *El-kavânînü'l-küllîyye li-zabti'l-lügati't-Türkiyye*. Ankara: TDK Yay.

- Toparlı, R.; Çöğenli, M.S.; Yanık, N. H. (2000). *Kitâb-ı mecmû-ı tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Ankara: TDK Yay.
- Turan, F. (2001). *Eski Oğuzca satırarası tematik sözlük Bahşayış lügati dilbilim incelemesi, metin, sözlük, tıpkıbasım*. İstanbul: BAY Yay.
- Yıldırım, T. (2010). *Hüseyin Baykara Dîvânı inceleme-metin-dizin-tıpkıbasım*. İstanbul: Hat Yay.
- Yılmaz, E.; Demir, N.; Küçük, M. (2013). *Kıyas-ı Enbiya*. Ankara: TDK Yay.
- Yüce, N. (2014). *Ebul Kâsım Cârullâh Maḥmûd bin ʿOmar bin Muḥammed bin Aḥmed ez-Zamaḥşarî el-Ḥvârizmi Mukaddimetü'l-Edeb Ḥvârizm türkçesi ile tercümeli Şuṣter Nüshası*. 3. bs. Ankara: TDK Yay.
- Yücel, B. (1995). *Bâbü'r Dîvânı (gramer-metin-sözlük-tıpkıbasım)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.